

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-1.01>

УДК 783

Polska pieśń kościelna – tropy wielkanocne

Chorał gregoriański wywarł szczególny wpływ na powstanie i rozwój polskich pieśni kościelnych, wśród których uprzywilejowane miejsce w dziejach liryki religijnej zajmują pieśni wielkanocne, najwcześniej dopuszczone przez władze kościelne do wykonywania w języku narodowym. Przełamanie hegemonii łaciny związane było przede wszystkim z wyjątkową rangą doktrynalną Zmartwychwstania Chrystusa. Nowo nawróconym na wiarę chrześcijańską katechumenom przeżywanie tej uroczystości uświadamiało najważniejsze prawdy wiary [3]. Decydujące znaczenie dla rozwoju pieśni wielkanocnych miało pojawienie się w liturgii Kościoła tzw. tropów, czyli krótkich zwrotów lub całych zdań uzupełniających oryginalne teksty liturgiczne, uważanych za prazródło pieśni religijnych w językach narodowych. Najstarsze wzmianki źródłowe¹ w Polsce na ten temat sięgają XIV wieku i wskazują na Płock. Potwierdza to pochodzący z tego samego czasu zaginiony dwutomowy rękopis płocki *Stella chori Plocensis* z lat 1360-1370, rejestrujący – z pewnością długą już tradycję lokalną – opis procesji rezurekcyjnej odprawianej w katedrze płockiej w XIV wieku:

"Podczas śpiewu trzeciego responsorium w jutrzni całe duchowieństwo wychodzi na środek kościoła; wtedy chłopcy wyznaczeni przez kierownika chóru po jednym udają się do grobu śpiewając to, co wskazuje księga z tekstu jutrzni (liber matutinalis). (...) Po nawiedzeniu grobu przewodniczący intonuje *Te Deum* i w chórze wyśpiewuje laudes. Po prześpiewaniu jutrzni i laudes w uroczystym pochodzie udają się wszyscy do grobu śpiewając *Cum Rex gloriae* (*Gdy Król przechwalebny*). Dwaj kapłani odsłaniają krzyż, intonują dalszy ciąg rozpoczętej pieśni od słów 'Advenisti' (przybyłeś). Po tej pieśni lud cały śpiewał: *Wstał smartwich crol nas synboży*; pochod ruszał i śpiewano pieśni na przemian: lud zwrotkę po polsku, kler po łacinie zwrotkę prozy *Victimae paschali laudes* (clerus litteraliter, populus vulgariter). Następni chłopcy śpiewali łaciński hymn *Salve festa dies* (*Witaj, dniu święty*), lud zaś po każdej zwrotce śpiewał *Prestwe swete weschrznene*" [5].

¹ Bezpośrednim powodem rozwoju tropów wielkanocnych był rozbudowujący się od XII wieku nocny obrzęd rezurekcyjny. Najstarsza zachowana wzmianka o istnieniu jednozwrotkowego tropu *Christ der ist erstanden* pochodzi z południowych Niemiec, a notuje ją rękopis liturgiczny opactwa St. Lambrecht. Trop ten wykonywano podczas procesji rezurekcyjnej na przemian ze zwrotkami łacińskiej sekwencji *Victimae paschali laudes* [3, s. 17; 4, s. 105].

W przywołanym opisie jest mowa o trzech pieśniach kościelnych opartych na łacińskich hymnach i sekwencjach, które lud śpiewał podczas obrzędów rezurekcyjnych. Z tego względu, że w tamtym czasie pieśni były przekazywane drogą ustną, dokument płocki podaje tylko ich incipity.

Ponieważ pieśni przekazywane były wówczas ustnie i opanowywane pamięciowo, dlatego *Ordinale plockie* zawierało tylko ich incipity. Adolf Chybiński zaznacza, że pamięciowe opanowanie pieśni przez lud w ówczesnych warunkach nie następowało szybko i trwało co najmniej dwa pokolenia. Jeżeli Chybiński się nie myli, to zwyczaj śpiewania polskich pieśni wielkanocnych w ramach procesji rezurekcyjnej sięga przełomu XIII i XIV w.

Najstarsza z nich to *Wstał zmartwych crol nas, Syn boży*, dołączona w XIV stuleciu do *Bogurodzicy* jako jej trzecia strofa, zmieniona później na *Nas dla wstał zmartwych Synboży*, a następnie na *Narodził się dla nas Syn Boży*. Jej melodia pokrywa się z łacińskim tropem *Triumphat Dei Filius* lub *Rex Christe primogenite*. Według ustaleń wybitnego polskiego mediewisty, ks. Hieronima Feichta, pieśń ta – choć jest jubilesem responsorium *Cum rex gloriae* – nie jest chorałem, ale melodią o proveniencji ludowej z obszaru dzisiejszej Francji lub południowych Niemiec [1]. Pełny jej tekst, ułożony w formie katechizmowego wykładu jako antyteza śmierci i zmartwychwstania, znamy dopiero z XV-wiecznych przekazów *Bogurodzicy*, na podstawie których, oraz zapisu incipitu plockiego, odtworzono jej pierwotne brzmienie².

Wstał z martwych krol nasz, Syn boży,
Wierzyż w to, człowiecze zbożny,
Iż przez trud Bóg swój lud
Otjął diablej stroży.
Przydał nam zdrowia wiecznego,
Starostę skował pkielnego,
Śmierć podjął, wspomionał,
Człowieka pirwego.
Jenże trudy cirpiał zaśmiernie,
Jeszcze był nie przyśpiał zawiernie,
Aliż sam (Bóg) zmartwychwstał.

Następną pieśnią wielkanocną śpiewaną przez lud w liturgii jest sekwencja *Victimae paschali laudes*, bez podania tekstu polskiego. Każdą zatem zwrotkę łacińską lud powtarzał w tłumaczeniu polskim. Śpiewał ją na melodię tej sekwencji. Taki

² T. Sinka, *Polska pieśń w liturgii*, s. 247.

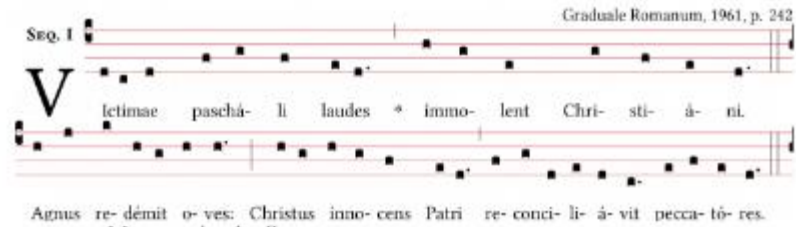
wniosek nasuwa Ordinale plockie. Duchowieństwo śpiewało poszczególne jej zwrotki po łacinie (*clerus literaliter*), a lud powtarzał je po polsku (*populus vulgariter*) [1, s. 65]. Śpiewano zapewne tę samą melodię. Tego typu praktyka była zjawiskiem znanym i powszechnym w Europie. Według A.J. Nowowiejskiego bezpośrednio po *Victimae paschali laudes* Świętosław z Wilkowa w kopiowanym dla katedry plockiej graduale (1365 rok) zanotował najstarszą polską pieśń wielkanocną [6, s. 474-475.]:

Xps (=Christus) zmartwich wstale ge (=je),
ludu prziclad dal ge,
esz nam zmartwich wstaci
Sbogem croleeuaci kyrie

Chronologicznie jest to najwcześniejszy przekaz pieśni religijnej w języku polskim w pełnym brzmieniu tekstowym, wcześniejszy niż *Bogurodzica*. Sporządzony przez ks. Józefa Michalaka dokładny odpis *Stella chori Plocensis* jednak jej nie podaje. Zdaniem M. Korolko jest ona tropem do sekwencji *Victimae paschali laudes* [3, s. 18.], natomiast H. Feicht traktuje ją już jako kolejną, czwartą pieśń [1, s. 65.]. *Chrystus zmartwych wstał je* formalnie biorąc jest tłumaczeniem trzeciej strofy łacińskiego hymnu *Deus omnipotens*:

Christe surrexisti,	Chrystus zmartwychwstał je	Christ ist erstanden vor
exemplum dedisti,	ludu przykład dal je	der matter allen
ut nos resurgamus,	iż nam z martwych wstaci	des sollen wir alle froh
et tecum vivamus.	z Bogiem królowaci. Kyrie	sein, Christ soll
		unscr trost sein.
		Kyrieleis.

Pieśń ta była znana Niemcom w XIII w. i Czechom. Źródłem jej melodyki jest I, II i ostatnia fraza sekwencji *Victimae paschali laudes* [1, s. 65], a więc utworu, który ani wywodzi się z Kyrie, ani też nim się nie kończy. Jeśli więc zarówno niemiecka, jak i polska średniowieczna wersja mają doczepione Kyrie eleyson w zakończeniu, to jest to tylko dowodem wielkiego wpływu laisów na wszystkie pieśni średniowieczne, a nie dowodem na wywodzenie się danej pieśni z Kyrie. Porównanie oryginału łacińskiego z tłumaczeniem polski i niemieckim świadczy, że przekład polski jest daleko wierniejszy tekstowi łacińskiemu, musiał zatem powstać wprost z łaciny, bez pośrednictwa przekładu niemieckiego.

Mors et vita duello
 conflixere mirando:
 dux vitae mortuus
 regnat vivus.

Dic nobis Maria,
 quid vidisti in via?
 Sepulcrum Christi viventis:
 et gloriam vidi resurgentis.

Angelicos testes,
 sudarium, et vestes.
 Surrexit Christus spes mea:
 praecedet suos in Galilaeam.

Do połowy XV wieku trop *Chrystus zmartwych wstał* je zachował formę jednozwrotkową. Później dołączano do niego sukcesywnie kolejne strofy, będące trawestacją biblijnych i apokryficznych relacji o ukazywaniu się Chrystusa po swoim zmartwychwstaniu [2].

Ostatnia wzmianka w *Stella chori Plocensis* dotyczy trzeciej pieśni: *Prestwe swete weschrznene* (*Przez twe święte wskreszenie*), wykonywanej na przemian z hymnem procesyjnym *Salve festa dies*, ułożonym przez Venantiusa Fortunatusa († po 600 roku). Najstarsza znana dziś pełna redakcja *Prestwe swete weschrznene* pochodzi z rękopisu Biblioteki Kapitulnej w Pradze (*Parabola Salomonis et ecclesiastes cum glossa*, II połowa XV wieku) i w transkrypcji brzmi [3, s. 82]:

Przez twe święte z martwy wstanie,

Boży Synu, odpuść nam nasze zgrzeszenie.

Ty jeś ten świat sam zbawił,

Żywoteś nasz naprawił,

Śmierciś wiecznej nas zbawił,

Swąś moc zjawił.

Najdawniejszy zapis jej pierwszego wersu pochodzi z 1368 r. Melodia pieśni wywodzi się z hymnu bożonarodzeniowego *A solis ortus cardine*:

A solis
A so - lis or - tus car - - - di - ne

Przez Twoje
święte
Przez Two - je świę - te zmar - twych - po - wsta - nie

Wartość płockich tropów wielkanocnych dla genezy pieśni kościelnej na ziemiach polskich wzmacnia dodatkowo fakt, że znamy je jeszcze przed wszelkimi wzmiankami o *Bogurodzicy*. Oznacza to, że gatunek ten już wówczas stanowił ważny fragment religijnego repertuaru, a w średniowiecznym grodzie płockim zyskał szczególnie dogodne warunki dla swego rozwoju.

Przedstawione tropy wielkanocne stanowią świadectwo najstarszych polskich pieśni wielkanocnych wykonywanych w obrzędach rezurekcyjnych. Są one dowodem tego, jak bardzo melodie gregoriańskie przeniknęły do świadomości Polaków i wywarły ogromny wpływ na rozwój religijnej kultury muzycznej.

Bibliografia:

1. Feicht H., Polska pieśń średniowieczna. *Musica Medii Aevi* / red. J. Morawski. Kraków, 1968. T. 2, s. 65.
2. Korolko M., *Średniowieczna pieśń religijna polska*. Wrocław 1980, s. XXXIV.
3. Korolko M., Geneza i rozwój średniowiecznych pieśni wielkanocnych w Polsce. *Polskie pieśni wielkanocne. Średniowiecze i wiek XVI: Teksty i komentarze.* / red. J. Nowak-Dłużniewski. Warszawa 2001. T. 1. s. 7-18; s. 82.
4. Kothe J., *Die deutschen Osterlieder des Mittelalters*. Wrocław 1939, s. 105.
5. Michalak J., *Zarys liturgiki*. Płock, 1939, s. 217-218.
6. Nowowiejski J., *Monografia historyczna*. Płock. s. 474-475.